

طراحی الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی بر بودجه سالیانه کشور

احمد تقوانی نجیب

دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده مدیریت، تهران، ایران

Ahmadtaghvaei@gmail.com

علی رضائیان

استاد مدیریت، دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

A-rezaeian@sbu.ac.ir

محمد رضا ربیعی مندجین

استادیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

Moh.rabiee_mondin@iauctb.ac.ir

با عنایت به نقش رفع و مهم مجلس شورای اسلامی در فرایند تصویب بودجه کل کشور و نظارت بر اجرای آن، هدف از انجام این پژوهش، طراحی و تبیین الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس در بودجه سالیانه کل کشور است. پژوهش حاضر از نظر هدف پژوهش، از نوع تحقیقات اکتشافی است. همچنین روش این پژوهش از نوع آمیخته اکتشافی است. برای دسته‌بندی و تحلیل داده‌های کیفی از روش پژوهشی تحلیل مضمون و در خصوص داده‌های کمی از روش‌های دیمتری فازی و روش تحلیل سلسه‌مراتبی فازی استفاده شد. این پژوهش با نگاه کاملاً کاربردی و عملی، الگوی توسعه یافته نظارت مؤثر مجلس بر بودجه را مبتنی بر سه مضمون فرآگیر «قانون گذاری مدبرانه»، «نظارت هوشمندانه» و «محیط آگاهانه» ارائه نمود. در سطح مضمون‌سازمان دهنده نیز ۱۳ مضمون و در سطح مضمون‌پایه ۴۲ مضمون شناسایی شد. تأثیر گذارترین عوامل روی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه به ترتیب عبارتند از «وضع قانون بودجه کارآمد»، «شفافیت عملکرد»، «خط مشی گذاری بودجه»، فرآیند بودجه‌بریزی به جهت توجه به مفاهیم اقتصادی، سیاسی، حقوقی و نیز مدیریت دولتی از منظر خط مشی گذاری عمومی، جزو موضوعات بین‌رشته‌ای علوم انسانی تعریف می‌شود. نتایج این پژوهش می‌توانند در سطح کاربردی (نه صرفاً تحقیقاتی) به نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه کمک کند. در این راستا، پیشنهادهای کاربردی برای ارتقاء نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور ارائه شد.

طبقه‌بندی JEL: E69, H83, H61

واژگان کلیدی: نظارت پارلمانی، بودجه، قانون گذاری مدبرانه، نظارت هوشمندانه، محیط آگاهانه.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۶

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۴

این مقاله برگرفته از رساله دکتری دانشکده مدیریت در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی است.

۱. مقدمه

در جمهوری اسلامی ایران، سند بودجه سالیانه کشور به عنوان مهم‌ترین ابزار تحقق اهداف برنامه‌های توسعه پنج ساله و نیز سیاست‌های کلی نظام، نقشی اساسی در دستیابی به اهداف ملی و سیاستی سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور که به تصویب مجلس شورای اسلامی نیز رسانده می‌شود، دارد؛ بر این اساس قوه مقننه نقش بسیار مهمی در روند تصویب بودجه و ناظرت بر اجرای آن دارد (نوبخت، ۱۳۹۱). به طور کلی، در بودجه‌ریزی عمومی، پارلمان‌ها بسته به شکل حکومت، وظیفه تدوین، تصویب و ارزیابی خط‌مشی را عهده‌دار هستند که از این جهت یک نهاد تأثیرگذار تلقی می‌شوند (باقری زرین‌قبائی و توسلی نائینی، ۱۳۹۶).

در ماده ۱ قانون محاسبات عمومی، تعریف کاملی از بودجه کل کشور ارائه شده است: «بودجه کل کشور» برنامه‌یک ساله مالی دولت است که در بردارنده پیش‌بینی منابع تأمین اعتبار و نیز برآورد کاملی از هزینه‌های انجام عملیاتی است که در راستای تحقق سیاست‌ها و اهداف قانونی کشور تنظیم شده و از سه بخش تشکیل شده است: بودجه عمومی، بودجه شرکت‌های دولتی و بودجه سایر مؤسسات. در تعریفی دیگر، هورنگرن و همکاران^۱ (۲۰۰۶)، بودجه را «بیان کمی و عددی برنامه‌های پیش رو برای یک دوره زمانی معین (معمولًاً یک سال) توسط مدیریت عمومی کشور» می‌داند. همچنین بر اساس تعریف سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه^۲ (۲۰۱۴)، بودجه سند اصلی خط‌مشی گذاری دولت است که نشان‌دهنده اولویت‌بندی اهداف سالانه و چندساله کشور و طریقه نیل به آن‌هاست. روند بودجه سالانه مشابه الگوی خط‌مشی گذاری، می‌تواند به چهار مرحله تقسیم شود: تهیه، تصویب، اجرا و ممیزی و ارزیابی (بیچر، ۲۰۱۹).

فرآیند بودجه ریزی به جهت توجه به مفاهیم اقتصادی، حقوقی و نیز مدیریت دولتی از منظر خط‌مشی گذاری عمومی، جزو موضوعات بین‌رشته‌ای تعریف می‌شود. در سال‌های اخیر توجه و

1. Horngren et al.

2. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)

3. Bicer

باز تعریف نقش پارلمان در فرآیند بودجه‌ریزی مورد توجه قرار گرفته است. عواملی از قبیل پیدایش مطالبه شفافیت و گسترش انتظارات مردم از پارلمان در خصوص سازوکار اولویت‌بندی نیازهای کشور، نظارت بر نحوه تخصیص منابع و اعتبارات، ارزیابی مستمر دولتها با تکیه بر داده‌های قابل سنجش و اندازه‌گیری و ارزیابی بهره‌وری خط‌مشی بودجه سالیانه، موجب توسعه مباحث و مطالعات راجع به جایگاه مطلوب پارلمان در فرآیند بودجه‌ریزی و ضرورت ایجاد توازن مناسب بین اختیارات پارلمان و دولت در فرآیند مذکور شده است. از مهم‌ترین مسائلی که در باب نقش قوه مقننه در فرآیند بودجه‌ریزی مطرح است، میزان اختیارات این نهاد در تغییر لایحه دولت و نیز شناسایی راهکارهای مناسب جهت افزایش توانایی پارلمان در نظارت مؤثر بر بودجه مصوب است (الماسی و همکاران، ۱۳۹۵).

طی سالیان اخیر، تحقیقات متعددی در خصوص نوسازی و انجام اصلاحات در فرآیند بودجه‌ریزی در مجالس دنیا صورت گرفته است. این اصلاحات منجر به فرآیندهای جدید و الزامات فنی در برنامه‌ریزی بودجه‌های عمومی و سیاست‌های مالی شده است. یکی از مهم‌ترین الزامات فنی در بودجه‌های عمومی، ارتقای جایگاه نظارتی پارلمان در امر بودجه‌ریزی و نظارت بر اجرای آن است (سانتیسو و واره، ۲۰۱۳). بر اساس مطالعات انجام گرفته نظارت پارلمانی با اهداف انجام می‌گردد: جلوگیری از تعدی سایر قوا و حفظ حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی افراد جامعه، کسب اطمینان از دقت و تناسب پیش‌بینی‌ها با نیازهای جامعه، اطمینان از اجرای قانون مصوب، نظارت بر تخصیص اعتبار به پروژه‌های اولویت‌دار بر اساس مصالح ملی در صورت محدودیت منابع مالی، تقویت انصیاط مالی، تبعیت از سیاست‌های کلان بودجه‌ای، بهبود تخصیص اعتبارات و کارایی عملیاتی، مقابله با نفوذ احزاب و گروه‌های ذی‌نفوذ، مهار اختیارات بیش از حد دولت، ارزیابی عملکرد قوه مجریه، مطالبه اعمال شفافیت و پاسخگویی مسئولان به نمایندگی از مردم. از سوی دیگر، عدم شفافیت عوامل اثرگذار بر نقش نظارتی مجلس و نیز ناکارآمدی

ابزارهای نظارتی فعلی (از قبیل تذکر، سؤال، تحقیق و تفحص و...) موجب گردیده مجلس شورای اسلامی نتواند وظیفه نظارتی خود را به طور کامل و مناسب ایفا کند. بر همین اساس، یکی از دغدغه‌های سال‌های اخیر مجلس، شناسایی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه سالیانه کشور بوده است. لازم به ذکر است منظور از نظارت در این پژوهش، نظارت حین اجرای بودجه سالیانه است. بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش عبارت است از: «الگوی الزامات تحقق نقش نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کل کشور چیست؟».

اهمیت و ضرورت اصلی برای انجام پژوهش حاضر را می‌توان اهمیت وافر بودجه‌ریزی و تأثیر آن بر کل کشور دانست. به دیگر سخن، نقش مجلس شورای اسلامی در فرآیند بودجه‌ریزی سالیانه کشور، به قدری مهم و تأثیرگذار است که بهبود و ارتقای دائمی بهره‌وری آن را ایجاب می‌نماید. در این مسیر، یکی از اصلی‌ترین اقدامات، بررسی عوامل مؤثر بر بهینه‌سازی نظارت مجلس بر بودجه است. از دیگر سو، طی سال‌های اخیر با تغییر ساختار سازمانی مجلس شورای اسلامی و اضافه شدن معاونت نظارت به چارت سازمانی آن، اقداماتی در این خصوص شروع شده است ولی به جهت عدم برخورداری از پشتوانه سیستمی اقدامات انجام گرفته منجر به نظارت مؤثر بر بودجه سالیانه کشور نشده است. علاوه بر این با توجه به اهداف نظارت پارلمانی و نوع نظارت دیوان محاسبات روی بودجه که معطوف بر میزان تطبیق اقدامات اجرایی با قوانین مصوب است، می‌توان چنین ادعا کرد که گزارش‌های دیوان محاسبات تنها بخشی از نظارت‌های ضروری مجلس بر عملکرد دولت در خصوص اجرای بودجه را پاسخ می‌دهد. لذا انجام این پژوهش می‌تواند کمک قابل توجهی به واحد مذکور برای ارتقای کارآمدی نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در بودجه کل کشور نماید.

۲. پیشینه تحقیق

برای شناخت دامنه و قلمروی نظارتی قوه مقننه، مطالعه و تحلیل منابع و اسناد بالادستی که وظایف نظارتی مجلس را معرفی نموده‌اند، ضرورت دارد. در این زمینه می‌توان از قانون اساسی، آئین نامه داخلی مجلس، برنامه‌های پنج ساله توسعه و ... نام برد. مثلاً در قانون اساسی جمهوری اسلامی

ایران، حوزه و قلمروی وظایف مجلس در امر «نظارت» به صورت موارد ذیل آمده است: الف) نظارت مجلس در تشکیل دولت (اصول ۸۷ و ۱۳۳)، ب) نظارت عام نمایندگان (اصول ۸۹، ۸۴ و ۲۲۲ و ۱۳۷)، ج) نظارت بر امور مختلف کشور (اصول ۷۶ و ۹۰)، د) نظارت اطلاعی (اصول ۱۳۸ و ۱۴۰)، ه) نظارت مالی (اصول ۵۲، ۵۴ و ۵۵). نکته مهم در این زمینه آنکه صلاحیت عام مجلس شورای اسلامی برای قانون‌گذاری در حوزه بودجه ریزی، با محدودیت‌هایی هم مواجه است. دلیل آن هم اصل (۵۲) قانون اساسی است که تهیه بودجه سالانه را بر عهده دولت گذارده است. نظریات تفسیری شورای نگهبان نیز این نتیجه گیری را تأیید می‌کند. علاوه بر آن، اصل (۷۵) قانون اساسی نیز در خصوص صلاحیت قوه مقننه به عنوان مرجع عام قانون‌گذار محدودیتی دیگر در بودجه ریزی تلقی می‌شود. به موجب این اصل، پیشنهادها و طرح نمایندگان تنها زمانی قابل بررسی و طرح در مجلس است که در صورت تغییر در درآمدها و هزینه‌ها طریق جبران تقلیل درآمد و نیز تأمین هزینه‌های اضافی در آن پیش‌بینی شده باشد. (حسینی و همکاران، ۱۳۹۱).

با عنایت به مطالب مذکور، مشهود است که قانون اساسی، قلمروی گسترده‌ای را برای نظارت قوه مقننه تعیین نموده است به طوری که می‌توان ادعا نمود مجلس شورای اسلامی به عنوان خانه ملت، حق نظارت بر کلیه امور اجرایی را در کشور دارد. در این راستا، آئین‌نامه داخلی مجلس نیز به تدوین قواعدی برای نحوه ایفای این نقش نظارتی پرداخته و جزئیات آن را تشریح کرده است. بر این اساس، می‌توان حق ۱۱ نوع نظارت کلی را برای قوه مقننه قائل بود که در راستای انجام هر یک از آن‌ها، وظایفی برای مجلس شورای اسلامی و واحدهای تابعه آن تعریف شده است. این ۱۱ نوع نظارت عبارتند از: ۱) استیضاح (مواد ۲۲۰ تا ۲۳۳)، ۲) تحقیق و تفحص (مواد ۲۱۲ تا ۲۱۵)، ۳) بررسی صلاحیت وزرای پیشنهادی از سوی رئیس جمهور و رأی اعتماد یا عدم رأی اعتماد به آن‌ها (مواد ۲۰۲ تا ۲۰۵)، ۴) سوال از رئیس جمهور و وزرا (مواد ۲۰۷ تا ۲۱۱)، ۵) تذکر شفاهی یا کتی به رئیس جمهور و وزرا (مواد ۲۰۶)، ۶) نظارت اصل نودم قانون اساسی (مواد ۴۴، تبصره ۲ ماده ۴۵ و ماده ۱۰۱)، ۷) نظارت بر شوراهای اجرایی و مجتمع و هیأت‌ها (مواد ۲۲ (بند ۱۲) و ماده ۲۱۶)، ۹) نظارت مالی و بودجه‌ای (مواد ۵۱ و ۲۱۸)، ۱۰) نظارت عمومی (مواد ۶، ۱۷۷ و ۲۱۷)، ۱۱) نظارت موضوع ماده (۲۳۶) آئین‌نامه داخلی مجلس (مواد ۴۵) ۱۲) نظارت‌های خاص و ویژه

(مواد ۲۲ و ۱۷۹). لذا مشهود است که بر اساس قوانین فوق‌الذکر، مهم‌ترین وظایف نظارتی قوه مقننه در رابطه با امور بودجه کشور به شرح زیر است:

- بررسی، تصویب و نظارت بر امور مالی نهاد مجلس شورای اسلامی و ارائه گزارش سالیانه
- نظارت بر بودجه سالانه کل کشور

از دیگر سو، علاوه بر نقش قابل توجه مجلس در مرحله تصویب خطمشی بودجه، توجه به مفاهیم ارزیابی و نظارت در تمامی مراحل خطمشی گذاری مورد توجه قانون گذار بوده است. مطابق قانون اساسی و نیز قانون آیین نامه داخلی مجلس، قوه مقننه به عنوان نهاد قانون گذاری کشور

در زمینه بودجه سالیانه در هر سه مرحله نظارت حضور فعال دارد:

- نظارت در مرحله تدوین خط مشی (نظارت پیشینی): مشارکت مجلس در سطح کمیسیون‌ها و نیز صحن علنی مجلس در تدوین خط مشی شاهدی بر نقش مجلس شورای اسلامی در این زمینه است.
- نظارت در مرحله اجرا (نظارت حین اجرا): مطابق قانون اساسی مجلس شورای اسلامی مأموریت دارد تا بر اجرای قوانین نظارت مستمر داشته و انحراف را جهت تصمیم‌گیری و از طریق ابزارهای نظارتی پیش‌بینی شده به صحن علنی گزارش نماید.
- نظارت پس از اجرای خط مشی (نظارت پسینی): مطابق اصل ۵۵ قانون اساسی، دیوان محاسبات کشور که ارکان قوه مقننه است موظف است گزارش تفریغ بودجه را تدوین و به مجلس شورای اسلامی تقدیم نماید.

با عنایت به ضرورت و اهمیت چشمگیر نقش و وظایف نظارتی پارلمان در زمینه بودجه‌ریزی، تاکنون پژوهش‌های متعددی راجع به این موضوع توسط محققان داخلی و خارجی انجام شده است؛ ولی طبق بررسی‌های انجام شده توسط نگارندگان این مقاله، پژوهشی که دقیقاً به طراحی الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور پرداخته باشد یافت نشد و این امر نشان از بکر بودن موضوع این پژوهش دارد. با این وجود، خلاصه‌ای از مرتبط‌ترین پژوهش‌های انجام شده در این باب در ادامه خواهد آمد.

باقری زرین قبائی و توسلی نائینی (۱۳۹۶) در پژوهشی، به بررسی جایگاه تصویب بودجه در نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر تفکیک قوا پرداخته و بدین نتیجه رسیده‌اند که صرف نظر از اختیارات ولایت مطلقه فقیه در این رابطه، تعادل و توازن موجود در زمینه بودجه‌ریزی و نظارت بر آن، به نفع قوه مقننه (و به‌طور خاص به نفع شورای نگهبان) برقرار شده است. مقیمی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود، ضمن بیان شاخص‌های حکمرانی خوب از نگاه بانک جهانی و رتبه‌بندی ایران در سطح ۶ شاخص اصلی در سطح بین‌المللی، به ارائه مدل نظام بودجه‌بندی بر اساس شاخص‌های حکمرانی خوب پرداخته‌اند. مضامین شناسایی شده از مصاحبه با خبرگان عبارتند از: آمایش سرزمین، مدیریت ذینفعان، پیاده‌سازی بودجه‌ریزی عملیاتی، اصلاح نظام حسابداری و گزارش‌گیری، اصلاح فرآیند نظارت بر بودجه و شفافیت. در مضمون اصلاح فرآنگرد نظارت بر بودجه کدهای شناسایی شده عبارتند از: استقلال و کاهش نهادهای نظارتی و عدم مصلحت‌اندیشی، شفافیت عملکرد نهادهای نظارتی، نظارت بر فرآیندهای نظارتی، تهیه و تنظیم دستورالعمل اجرایی جهت نظارت مؤثر، بررسی مجدد پروژه‌های در حال اجرا، تبادل موافقت‌نامه با سازمان برنامه و بودجه به روش علمی و دقیق، نظارت مؤثر و دقیق بر عملکرد بودجه‌ای نهادها از جمله: مجلس، شرکت‌های دولتی و بانک‌ها، بودجه‌های سری و نهادهای عمومی غیردولتی. علاوه بر این پیشنهاد شده است با تخلفات برخورد قاطع و عادلانه صورت پذیرد. شیری نژاد (۱۳۸۶) در پژوهش خود، پس از اشاره به گستره حضور دولت و وظایف عمومی مورد انتظار جامعه از آن، به ساختار اداری و اجرایی دولت پرداخته و در نهایت، پس از بیان توضیحاتی پیرامون نهاد قانون‌گذاری، الگوی پیشنهادی تحقیق نقش قانون‌گذاری و نظارت قوه مقننه را در قالب ۱۴ الزام بیان کرده است. امامی و نادری (۱۳۸۶) نظارت بر اجرای بودجه را از سه منظر مورد بررسی قرار داده‌اند: نظارت اداری، نظارت قضایی و نظارت پارلمانی. به زعم این پژوهشگران، در زمینه نظارت پارلمانی، علیرغم وجود سازوکارهای متعدد مربوط به نظارت، مشکلاتی وجود دارد که در نهایت موجبات تضعیف این نظارت را فراهم نموده است. همچنین در زمینه نظارت پارلمانی در طی سال مالی، به گونه‌ای نظام یافته و یکپارچه از سازوکار نظارتی استفاده نمی‌شود.

بیچر^۱ (۲۰۱۹) به بررسی عوامل تأثیرگذار بر تقویت نقش نظارت پارلمان ترکیه بر بودجه عمومی پرداخته است. به زعم وی، عوامل مؤثر بر تقویت نقش نظارتی پارلمان عبارتند از: تأسیس واحد مستقل تحقیق و تحلیل بودجه در مجلس، فرآیند بودجه مشارکتی، مشارکت سایر کمیته‌های تخصصی در فرآیند قانونگذاری بودجه، ایجاد کمیته حساب‌های جداگانه عمومی. کوهان^۲ (۲۰۱۷) در پژوهش خود، به دو نوع نظارت اشاره کرده است که از نظر زمان انجام فرآیند نظارت با یکدیگر متفاوتند: نظارت پیشینی و نظارت پیشینی. وی پس از بیان تفاوت‌ها و کارکردهای هر دو نوع نظارت به نقش و اهمیت دفاتر قانونگذاری پارلمانی در فرآیند بودجه‌ریزی سالیانه کشورها اشاره کرده است. همچنین کوهان (۲۰۱۶) ضمن پرداختن به اهمیت نظارت پارلمانی بر صنایع استخراجی عراق، تاریخ تکاملی بودجه‌ریزی در عراق را قبل و بعد از حمله آمریکا بررسی کرده است. وی نقش نظارتی پارلمان روی منابع عمومی کشور عراق را با نگاه بودجه‌ریزی در زمان قبل و بعد از وقوع جنگ سال ۲۰۰۳ مورد بررسی قرار داده است. در نهایت، محقق دلایل عدم موفقیت اصلاح نظام بودجه‌ریزی و تضعیف نقش نظارتی بودجه توسط پارلمان این کشور را این گونه بیان کرده است: ۱) وابستگی بیش از حد اقتصاد عراق به منابع نفتی و عدم شفافیت در درآمدها و هزینه‌های وزارت نفت این کشور، ۲) دیدگاه منفی نمایندگان مجلس نسبت به اصلاح ساختار بودجه‌ریزی، ۳) تغییر چشمگیر نمایندگان در هر دوره از مجلس، ۴) عدم درک جامع نمایندگان از پیچیدگی موجود در بودجه‌ریزی، ۵) عدم توجه به بودجه به عنوان یک خطمشی و سند ملی لازم‌الاجرا بر اساس اظهارنظر بانک جهانی، ۶) طولانی بودن بیش از حد فرآیند رسیدگی و تصویب بودجه در پارلمان این کشور و عدم بررسی کافی در هنگام تصویب بودجه، ۷) قراردادهای قبلی بخش خصوصی. ریوس، باستیدا و بنیتو^۳ (۲۰۱۴) با بررسی ۹۳ کشور، بیان می‌دارند که عوامل مؤثر بر نظارت پارلمانی عبارتند از: نوع انتخاب نمایندگان مجلس، نظام حقوقی-

1. Bicer

2. Chohan

3. Rios, Bastida, Benito

قضایی، وجود نهادهای عالی برای نظارت بر بودجه، سطح اقتصادی و سطح دموکراسی در کشور، شکل حکومت و وجود احزاب قدرتمند. موسو، کیزیتو و آمینو^۱ (۲۰۱۳) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که دو مؤلفه در ناکارآمدی نظام بودجه ریزی کشور نیجریه تأثیر چشمگیر دارد: ۱) فساد، ۲) اجرای ضعیف قانون بودجه. در پژوهش مذکور، عوامل اجرای ضعیف قانون بودجه بررسی شده و در نهایت علل این اتفاق موارد زیر ذکر گردیده است: نظارت ضعیف پارلمان، ضعف زیرساخت‌های آب، برق، مسکن، بهداشت و آموزش، فقر شدید، نرخ زیاد بیکاری و نابرابری در درآمدها. استفهارست و همکاران^۲ (۲۰۰۸) در مطالعه خود، به بررسی مؤلفه‌های کلان مؤثر بر نظارت پارلمانی پرداخته‌اند. مبنای اقدامات ایشان نتایج گزارشی با عنوان شاخص‌های توسعه جهانی که توسط اتحادیه بین‌المجالس و بانک جهانی منتشر گردیده، بوده است. بر این اساس کشورها و ابزارهای نظارتی پارلمان‌ها را از منظر سه مؤلفه سطح درآمد کشور، سطح دموکراسی و نوع حکومت مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

با توجه به اینکه که پژوهش حاضر مسئله‌ای را مورد توجه قرار می‌دهد که قبله این صورت و در این سطح به آن پرداخته نشده است؛ همچنین نظر به اهمیت مرحله نظارت مجلس بر عملکرد دولت روی مهم‌ترین سند دخل و خرج که همان بودجه سالیانه کشور است، لذا در ابتدای پژوهش فرضیه‌ای مطرح نمی‌گردد چون ممکن است در مسیر انجام پژوهش کیفی، مطرح کردن هرگونه فرضیه موجب محدود شدن ذهن پژوهشگر گردد. لذا سوالات ذیل به عنوان سوالات مدنظر پژوهشگران مطرح می‌شود:

۱. ابعاد (مضامین فرآگیر) الزامات نظارت مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور چیست؟
۲. مؤلفه‌های (مضامین سازمان دهنده و پایه) الزامات تحقیق نقش نظارت مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور کدام است؟

1. Musoe, Kizito & Aminu
2. Stapenhurst et al.

۳. روابط (درجه اهمیت) بین مؤلفه‌ها چگونه است؟

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف پژوهش^۱، از نوع تحقیقات اکتشافی^۲ است؛ زیرا هدف محقق در چنین نوع تحقیقی، جمع‌آوری الگوها و ایده‌ها برای یافتن درک عمیق از موضوع است؛ از این‌رو، بخش اول این پژوهش بدون طرح فرضیه انجام می‌شود و به جای آزمودن فرضیه، محقق در پی یافتن پاسخی برای پرسش‌های تحقیق است. پس از دستیابی به ابعاد و مؤلفه‌های نظارت مجلس، نحوه روابط عوامل و مؤلفه‌های تحقیق تبیین خواهد شد. همچنین روش این پژوهش از نوع آمیخته اکتشافی است. برای دسته‌بندی و تحلیل داده‌های کیفی از روش پژوهشی تحلیل مضمون^۳ و در خصوص داده‌های کمی از روش‌های دیمتل فازی و روش تحلیل سلسه‌مراتبی فازی استفاده شد.

در نگاه اول، جامعه آماری پژوهش عبارتند از نمایندگان ادوار مجلس، کارشناسان و مدیران معاونت قوانین و نظارت مجلس، کارشناسان و مدیران مرکز پژوهش‌های مجلس، کارشناسان و مدیران مرکز برنامه‌ریزی و فناوری اطلاعات مجلس، دیران کمیسیون‌های تخصصی مجلس. بر این اساس، دو گروه جامعه آماری مورد نظر بود: گروه اول خبرگان و کارشناسان که بر اساس شاخص‌های معینی انتخاب شدند. گروه دوم نمایندگان مجلس بودند که بر اساس ارتباط تخصصی و موضوعی با بودجه و تعیین شاخص‌های تأثیرگذاری در حوزه نظارت انتخاب شدند. این شاخص‌ها به صورت ذیل بود: ۱) سابقه حضور در حداقل ۲ دوره نمایندگی تا اطمینان حاصل شود اثر تصویب حداقل ۸ بار بودجه سالیانه برای نماینده تبیین شده است. ۲) سابقه حضور در کمیسیون تلقیق به عنوان اصلی‌ترین نهاد بررسی بودجه در مجلس شورای اسلامی.^۴ ۳) سابقه عضویت در هیأت رئیسه مجلس به عنوان مهم‌ترین نهاد تصمیم‌گیری در مجلس. ۴) سابقه حضور در کمیسیون تدوین آینین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی به عنوان اصلی‌ترین نهاد مرتبط

-
1. Purpose of Study
 2. Exploratory
 3. Thematic Analysis

با تصمیم گیری در خصوص فرآیندهای داخلی و چارچوب‌ها.^۵) سابقه حضور در کمیسیون برنامه و بودجه و محاسبات به عنوان یکی از اصلی‌ترین نهادهای بررسی لایحه بودجه پیش از ارائه به کمیسیون تلفیق.^۶) سابقه حضور در کمیسیون اقتصادی به عنوان یکی از اصلی‌ترین نهادهای بررسی لایحه بودجه پیش از ارائه به کمیسیون تلفیق.^۷) سابقه همکاری در مرکز پژوهش‌های مجلس به عنوان اصلی ترین نهاد مشورتی در خصوص بودجه سالیانه در مجلس شورای اسلامی.^۸) سابقه دبیری کمیسیون‌های تخصصی مرتبط،^۹) سابقه پژوهش و تحلیل در زمینه بودجه برای ابعاد آرمانی و وضعیت مطلوب بودجه.^{۱۰}) سابقه همکاری در معاونت‌های قوانین و نظارت به عنوان اصلی ترین مجموعه نظارتی در مجلس.^{۱۱}) سابقه همکاری در مجلس شورای اسلامی و فارغ‌التحصیلان رشته‌های قانون‌گذاری و نظارت در مرکز برنامه‌ریزی و فناوری اطلاعات طراحی و اصلاح فرآیندهای قانون‌گذاری و نظارت در حوزه بودجه‌ریزی شناسایی شد که هر کدام به فراخور پژوهش، در انجام مصاحبه و یا تکمیل پرسشنامه‌ها و جداول مربوطه همکاری داشتند.

همچنین روش نمونه‌گیری با توجه به شاخص‌های ارزیابی مخاطبان به صورت هدفمند و از نظر تعداد تا زمان اشاعر انجام شد و پس از مصاحبه با ^۹ نفر، این امر محقق شد. در جریان جلسات مصاحبه علاوه بر یادداشت‌برداری از مطالب عنوان شده، تمامی مصاحبه ضبط و در قالب صورت جلسه پیاده‌سازی گردید. به طور کلی، در این پژوهش به منظور استخراج و پیاده‌سازی داده‌ها از سه منبع مصاحبه، مشاهده میدانی و مطالعه کتابخانه‌ای استفاده گردید. منابع داده‌ها جهت تولید خروجی به صورت متن، جدول و خلاصه‌نویسی (ایده‌های اولیه) پیاده‌سازی و به عنوان پیش‌نیاز گام‌های بعدی آماده شد. برای دسته‌بندی داده‌ها و ارائه مدل اندازه گیری به منظور نشان دادن روابط میان مفاهیم اولیه، از روش تحلیل مضمون استفاده شد. در خصوص داده‌های کمی نیز روش گردآوری داده‌ها به صورت میدانی و با استفاده از پرسشنامه که توسط پژوهشگران و بر اساس خروجی‌های مرحله قبل طراحی شد، انجام گرفت.

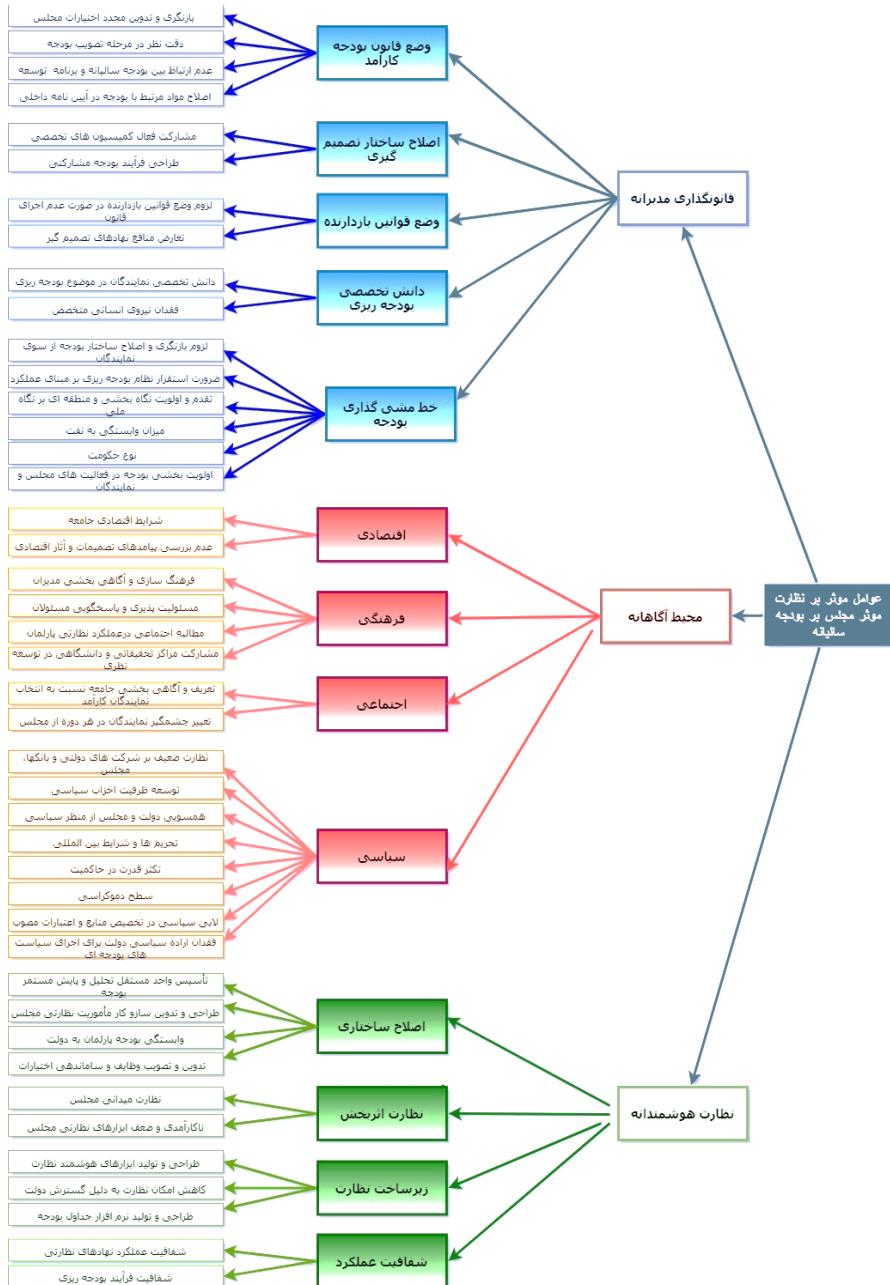
۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

در پژوهش حاضر چارچوب کدگذاری اولیه بر اساس عوامل بازدارنده و تقویت‌کننده نظارت تعیین گردید. همچنین تمامی متون شناسایی شده در گام اول (یعنی مصاحبه، مشاهده و مطالعه)، به تدریج به بخش‌های کوچک‌تر تقسیم و کدها از آن استخراج گردید. نتیجه گام دوم، ۱۲۲ کد برای اجرای گام سوم تحلیل مضمون که «شناسایی مضامین» است، ابتدا کدهای شناسایی شده بود. در مرحله قبل با مضامین اصلی نظارت، مجلس و بودجه تطابق داده و موارد غیر مرتبط حذف گردید. شناسایی مضامین اولیه در پژوهش حاضر به این صورت انجام شد که ابتدا کدهای شناسایی شده از هر روش (مشاهده، کتابخانه، مصاحبه) با هم در یک جدول نرم‌افزار اکسل قرار داده شد و بر اساس کدهای شناسایی شده، مضمون‌ها استخراج، پالایش و ارزیابی گردید. در نتیجه، ۱۳ مضمون پایه‌ای استخراج شد. در گام چهارم یعنی «بازنگری و طراحی شبکه مضامین»، اقدامات زیر بر اساس مراحل تعیین شده انجام شد: ۱) بررسی مجلد همخوانی مضامین با کدهای استخراج شده و قرار دادن کدها بر اساس تشابه مفهوم در یک جدول. ۲) حذف ۵ کد از ۱۲۲ کد اولیه شناسایی شده که با سایر کدها همخوانی و تناسب نداشتند. ۳) در این مرحله، در هر سلول بین یک تا ۸ کد مشابه و مرتبط که با هم یک معنی و مفهوم واحد داشتند، به ترتیب اولویت در یک سلول قرار داده شد. در انتهای گام چهارم مربوط به تحلیل مضمون، مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فرآگیر تعریف شدند. با توجه به مطالب فوق، در انتهای فرآیند تحلیل مضمون، تعداد ۴۴ کد اولیه و ۴۴ مضمون پایه و ۱۳ مضمون سازمان‌دهنده و ۳ مضمون فرآگیر مربوط به نظارت مجلس شورای اسلامی بر بودجه سالیانه کشور تدوین شد. نتایج حاصل از این تحلیل‌ها، در نمودار ۱ آمده است.

پس از به کارگیری روش تحلیل مضمون، پژوهشگران با استفاده از تکنیک دیمتل بر مبنای یافته‌های حاصل از داده‌های کیفی، سعی بر آن داشتند که داده‌های کمی را گردآوری کرده و میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها را ارزیابی نمایند و بدین طریق، روابط میان مضامین فرآگیر و نیز مضامین سازمان‌دهنده را شناسایی کنند. در این مسیر با بهره‌مندی از قضاوت خبرگان در استخراج روابط میان مضامین شناسایی شده و ساختاردهی سیستماتیک به آن‌ها (تشکیل ماتریس

مربعی از معیارها) به همراه به کارگیری اصول نظریه گراف‌ها، ساختار سلسله‌مراتبی شبکه‌ای از عوامل موجود در سیستم به همراه روابط تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متقابل معیارها شناسایی شد. در این تکنیک ابتدا معیارها شناسایی می‌شوند. این شناسایی در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل ضمومون حاصل شد.

در ادامه، پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی (FAHP) و تحلیل مضامین با این روش، به بررسی سازگاری مضامین پرداختند. در این مسیر، از خبرگان درخواست شد به سؤالات پرسشنامه در محدوده پاسخ‌های ۵ گانه «زیاد، تا حدی زیاد، متوسط، تا حدی کم و کم» پاسخ دهند و بدین ترتیب، میزان اهمیت هر یک از کدهای پایه‌ای شناسایی شده در مراحل قبل را تعیین نمایند. سپس تحلیل‌های مربوط به نتایج حاصل از پرسشنامه‌ها، با استفاده از روش AHP فازی و تشکیل ماتریس مقایسات زوجی انجام گرفت. در این پژوهش پس از تشکیل ماتریس Super Decision مقایسه زوجی و تکمیل آن توسط خبرگان، اعداد دی فازی شده در نرم‌افزار وارد شده و وزن معیارها مشخص گردید.

۵. یافته‌های پژوهش

بررسی روایی و پایایی

برای تعیین روایی عوامل شناسایی شده در بخش کیفی، از روش صوری و تحلیلی استفاده شده است. به طور کلی چهار معیار کیفی شامل «باورپذیری»، «انتقال پذیری»، «تأییدپذیری» و «اطمینانپذیری» توسط لینکلن و گوبا مطرح شده است که در این پژوهش، محقق با پیاده‌سازی کامل مصاحبه با خبرگان و در اختیار قرار دادن ایشان، ضبط و یادداشت برداری تمام مصاحبه‌ها به منظور امکان بررسی و تأیید مجدد مصاحبه‌ها سعی در تحقیق پایایی روایی و پایایی تحقیق کیفی نموده است. برای روایی صوری عوامل شناسایی شده به ۱۰ نفر از خبرگان (نمایندگان مجلس یا متخصص بخش بودجه‌ریزی) داده شد تا روی آن نظر دهنده در مراحل نظرخواهی، در صورت نیاز با خبرگان روی هر کدام از عوامل بحث و تبادل نظر نیز انجام گرفت. به منظور اطمینان از روایی تحلیلی نیز فرمول‌های CVR و CVI روی عوامل شناسایی شده اعمال گردید.

جهت محاسبه شاخص CVR، از نظرات کارشناسان متخصص در زمینه محتوای آزمون موردنظر استفاده شد. سپس از آن‌ها خواسته شد تا هریک از سؤالات بخش ضرورت را بر اساس طیف لیکرت در سه بخش «ضروري، مفيد ولی غير ضروري، غير ضروري» طبقه‌بندی کنند. نتایج حاصل از محاسبه این شاخص، نشان داد که مؤلفه‌های الگوی اولیه، از روایی محتوایی قابل قبولی برخوردار هستند. البته دو مؤلفه «کاهش امکان نظارت به دلیل گسترش دولت» و «نهادهای بین‌المللی مرتبط و ارزیابی‌های جهانی» روایی قابل قبول نداشتند و لذا از تحلیل‌ها حذف شدند. همچنین برای محاسبه شاخص CVI، از خبرگان خواسته شد تا میزان مرتبط بودن هر گویه را با طیف چهارگزینه‌ای «کاملاً مرتبط، مرتبط اما نیاز به بازبینی، نیاز به بازبینی جدی و غیر مرتبط» مشخص نمایند. نتایج حاصل از محاسبات انجام شده، نشان از روایی قابل قبول مؤلفه‌ها دارد.

روایی و پایایی کمی تحقیق، به دو روش صوری و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد. در مورد پایایی صوری، بررسی پایایی تحلیل داده‌ها، با تحلیل متناوب داده‌ها در چند نوبت متوالی از سوی خبرگان امر قانون‌گذاری و نظارت انجام و مورد تأیید قرار گرفت. در بررسی پایایی به روش محاسبه ضریب آلفای کرونباخ نیز نتایج نشان داد که ضریب آلفای کرونباخ تمام مؤلفه‌های مدل بالاتر از ۰/۷ است و لذا پایایی آن تأیید می‌گردد. ضریب آلفای کرونباخ کلی مدل نیز ۰/۸۹۶ بود.

نتایج حاصل از اجرای روش دیمتل فازی بر روی مؤلفه‌ها و شناسایی روابط میان آن‌ها

پس از شناسایی عوامل مؤثر بر نظارت مؤثر مجلس شورای اسلامی در روش تحلیل مضمون، از طریق توزیع پرسشنامه بین ۷ نفر از خبرگان، مراحل دیمتل فازی اجرا شد. بر اساس تحلیل تکنیک دیمتل روابط بین مؤلفه‌های فرآگیر مطابق جدول زیر تعیین شده است:

جدول ۱. روابط بین مؤلفه‌های فرآگیر نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کشور

رتبه	عامل	وزن مؤثر
۱	قانون‌گذاری مدبرانه	34.03
۲	نظارت هوشمندانه	33.07
۳	محیط آگاهانه	32.90

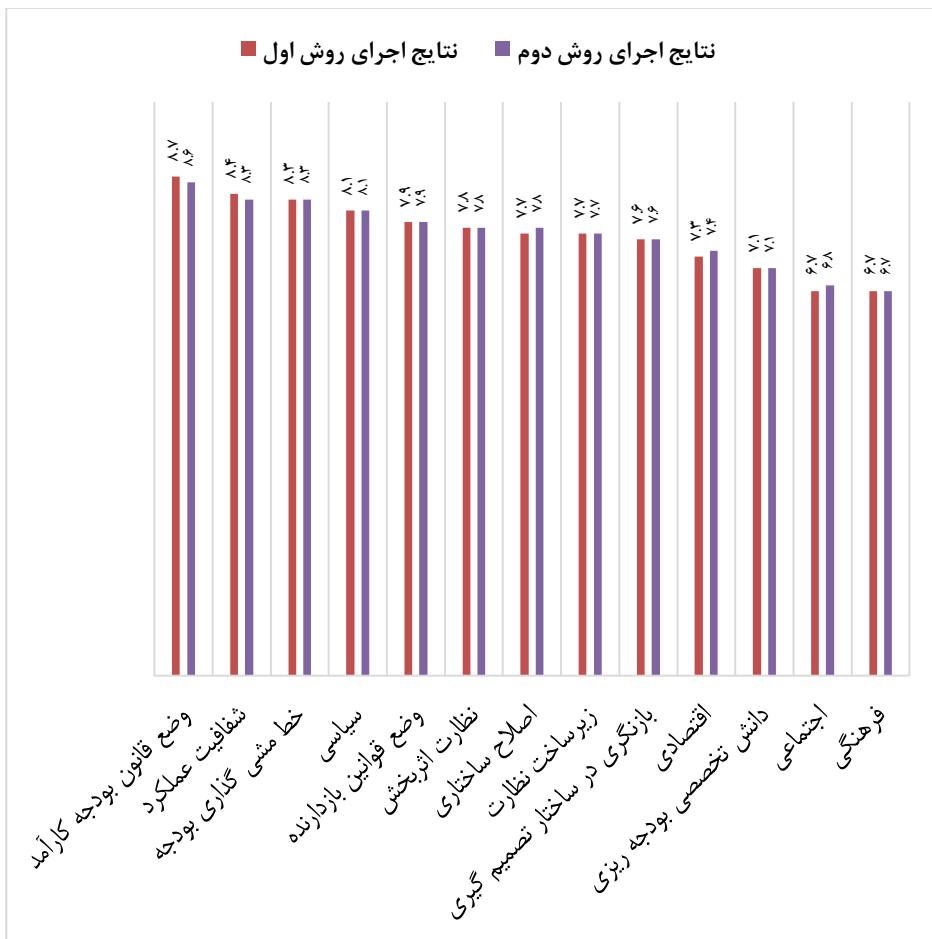
همچنان که مشخص است مؤلفه قانون‌گذاری مدبرانه از امتیاز بیشتری نسبت به سایرین برخوردار است و در واقع بیشترین سطح تعامل را نسبت به سایر مؤلفه‌ها دارد. در جایگاه بعدی نظارت هوشمندانه و پس از آن و با اختلاف کمی محیط آگاهانه قرار گرفته است.

در مرحله بعد روابط بین مسامین سازمان‌دهنده مشخص گردید. پاسخ‌های حاصل از پرسشنامه در یک آرایه سه‌تایی قرار گرفته و محاسبات نهایی با استفاده از نرم‌افزار اکسل و از دو روش به دست آمد. پس از انجام محاسبات اولیه و تشکیل جداول مربوطه، اعداد فازی حاصل، از دو روش دی‌فازی شده و نتایج آن مقایسه گردید. در روش اول آرایه پاسخ‌های خبرگان به پرسش‌ها، در فرمول‌های روش اول قرار گرفتند و بر اساس آن نتایج مندرج در جدول ۱ و نمودار

۲ حاصل گردید. نمودار ۲، نشان دهنده نزدیک بودن نتایج محاسبات و تأیید صحت نتایج آن به هر دو روش است.

جدول ۲. نتیجه محاسبه به روش اول و روش دوم دیفازی شده ماتریس روابط کل

رتبه	عنوان	روش اول			روش دوم		
		وزن از ۱۰۰	$(\tilde{R}_i - \tilde{j}_i)$	$(\tilde{R}_i + \tilde{j}_i)$	وزن از ۱۰۰	$(\tilde{R}_i - \tilde{j}_i)$	$(\tilde{R}_i + \tilde{j}_i)$
۱	وضع قانون بودجه کارآمد	۸/۶	-۰/۴	۸/۹	۸/۷	-۰/۱	۸/۴
۲	شفافیت عملکرد	۸/۳	-۰/۵	۸/۶	۸/۴	-۰/۵	۸/۱
۳	خط مشی گذاری بودجه	۸/۳	-۰/۲	۸/۶	۸/۳	-۰/۱	۸/۱
۴	وضعیت سیاسی	۸/۱	-۰/۲	۸/۴	۸/۱	-۰/۱	۷/۹
۵	وضع قوانین بازدارنده	۷/۹	-۰/۴	۸/۱	۷/۹	-۰/۳	۷/۶
۶	نظرارت اثربخش	۷/۸	-۰/۴	۸/۱	۷/۸	-۰/۳	۷/۵
۷	اصلاح ساختاری	۷/۸	-۰/۶	۸	۷/۷	-۰/۸	۷/۵
۸	زیرساخت نظرارت	۷/۷	+	۸	۷/۷	+	۷/۵
۹	بازنگری در فرآیند تصمیم‌گیری	۷/۶	-۰/۴	۷/۸	۷/۶	-۰/۳	۷/۳
۱۰	وضعیت اقتصادی	۷/۴	-۰/۴	۷/۶	۷/۳	-۰/۸	۷/۱
۱۱	دانش تخصصی بودجه‌بریزی	۷/۱	۱/۱	۷/۳	۷/۱	۱/۱	۶/۸
۱۲	وضعیت اجتماعی	۶/۸	-۰/۵	۷	۶/۷	-۰/۴	۶/۵
۱۳	وضعیت فرهنگی	۶/۷	-۰/۴	۷	۶/۷	-۰/۳	۶/۵

نمودار ۲. مقایسه دو روش محاسبه تکنیک دیمتل فازی

بر اساس محاسبات انجام شده در تکنیک دیمتل، نتایج مندرج در جدول ۳ حاصل شد.

جدول ۳. نتایج عملیات دیمیتل فازی

ویژگی	عامل (بر اساس روش اول)	عامل (بر اساس روش دوم)
تأثیرگذارترین عامل روی سایر عوامل	دانش تخصصی بودجه‌ریزی	دانش تخصصی بودجه‌ریزی
کمترین تأثیرگذاری روی سایر عوامل	اصلاح ساختاری، اقتصادی	اصلاح ساختاری
تعامل پذیرترین عامل با سایر عوامل	وضع قانون بودجه کارآمد	وضع قانون بودجه کارآمد
کم تعامل‌ترین عامل نسبت به سایر عوامل	وضعیت فرهنگی و اجتماعی	وضعیت فرهنگی و اجتماعی
مؤثرترین عامل روی نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه	وضع قانون بودجه کارآمد	وضع قانون بودجه کارآمد

بر اساس تحلیل تکنیک دیمیتل، عوامل «وضع قانون بودجه کارآمد»، «شفافیت عملکرد» و «خطمشی گذاری بودجه» مطابق با جدول ۴ با کسب بیشترین امتیاز به عنوان تأثیرگذارترین عوامل در نظارت مؤثر بر بودجه شناسایی گردیدند. همچنین عوامل «وضعیت اجتماعی» و «وضعیت فرهنگی» با کسب کمترین امتیاز به عنوان کم اثرترین در نظارت مؤثر بر بودجه شناسایی شدند.

جدول ۴. تأثیرگذارترین مؤلفه‌های تحقق نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کشور

مؤثرترین عوامل		
وزن مؤثر	عامل	رتبه
۸/۷۱	وضع قانون بودجه کارآمد	۱
۸/۳۵	شفافیت عملکرد	۲
۸/۳۴	خطمشی گذاری بودجه	۳

نتایج حاصل از اجرای روش تحلیل سلسه‌مراتبی فازی بر روی مؤلفه‌ها

پس از تعیین وزن، تأثیرپذیری، تأثیرگذاری و تعامل پذیری و استقلال عوامل شناسایی شده با استفاده از تکنیک دیمیتل در سطح دوم (سازمان‌دهنده) عوامل شناسایی شده، در گام بعدی به بررسی وزن هر کدام از عوامل در سطح سوم (پایه) با استفاده از پرسشنامه مربوطه پرداخته و بر این اساس وزن هر عامل پایه در مقیاس عامل سازمان‌دهنده خود محاسبه می‌شود. بنابراین پس از تکمیل پرسشنامه‌های مقایسات زوجی شاخص‌ها توسط خبرگان، اعداد فازی هر یک از این

مقایسات استخراج و نتایج آن پس از ورود اطلاعات در نرم‌افزار Super Decision، نتایج به صورت زیر بود.

در تکنیک AHP برای پاسخ‌ها از ۵ طیف «زیاد، تا حدی زیاد، متوسط، تا حدی کم، کم» استفاده شد. سؤالات در قالب فایل اکسل در اختیار ۵ نفر از خبرگان قرار گرفت و از آن‌ها خواسته شد اهمیت هر مؤلفه را نسبت به مؤلفه دیگر در هر بلوک عاملی سازمان‌دهنده مورد بررسی قرار دهند. نتایج این امر در جدول ۵ آمده است.

جدول ۵. میزان اهمیت هر مؤلفه بر اساس نتایج تحلیل سلسه‌مراتب فازی (AHP فازی)

وضع قانون کارآمد بودجه		
رتبه	عنوان	وزن از ۱۰۰
۱	دقت نظر در مرحله تصویب بودجه	%۴۶/۹۰
۲	اصلاح مواد مرتبط با بودجه در آیین‌نامه داخلی مجلس بر اساس تعریف بودجه دومرحله‌ای و نظارت مؤثر بر اجرای بودجه	%۲۱/۹۹
۳	بازنگری و تدوین مجدد اختیارات مجلس در فرآیند بودجه‌ریزی	%۱۵/۵۸
۴	عدم ارتباط قوی بین بودجه سالیانه و برنامه‌های توسعه	%۱۵/۵۳
وضع قوانین بازدارنده		
۱	لزوم وضع قوانین بازدارنده در صورت عدم اجرای قانون بودجه و انحرافات مالی	%۶۱
۲	تعارض منافع نهادهای تصمیم‌گیر	%۳۹
دانش تخصصی بودجه‌ریزی		
۱	دانش تخصصی نمایندگان در موضوع بودجه‌ریزی	%۶۲/۱۴
۲	فقدان نیروی انسانی متخصص	%۳۷/۸۶

ادامه جدول ۵. میزان اهمیت هر مؤلفه بر اساس نتایج تحلیل سلسله‌مراتب فازی (AHP فازی)

رتبه	عنوان	وزن از ۱۰۰
خط مشی گذاری بودجه		
۱	لزوم بازنگری و اصلاح ساختار بودجه از سوی نمایندگان	٪۳۶/۱۶
۲	ضرورت استقرار نظام بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد	٪۲۳/۳۱
۳	تقدیم و اولویت نگاه بخشی و منطقه‌ای بر نگاه ملی	٪۱۸/۲۳
۴	اولویت‌بخشی بودجه در فعالیت‌های مجلس و نمایندگان	٪۱۲/۵۲
۵	نوع حکومت (پادشاهی، ریاست جمهوری، پارلمانی)	٪۵/۹۶
۶	میزان وابستگی به نفت	٪۳/۸۲
بازنگری در فرآیند تصمیم‌گیری		
۱	مشارکت فعال کمیسیون‌های تخصصی در فرآیند بودجه‌ریزی	٪۵۹/۹۶
۲	طراحی فرآیند بودجه مشارکتی (تعامل دولت با پارلمان در مرحله تدوین)	٪۴۰/۰۴
زیرساخت نظارت		
۱	طراحی و تولید ابزارهای هوشمند نظارت بر عملکرد بودجه‌ای دولت مبتنی بر فناوری اطلاعات	٪۷۵/۵۲
۲	طراحی و تولید نرم‌افزار جداول بودجه و ابلاغ نسخه نهایی مصوب از سوی مجلس	٪۲۴/۴۸
نظارت اثربخش		
۱	ناکارآمدی و ضعف ابزارهای نظارتی مجلس	٪۸۰/۷۶
۲	نظارت میدانی مجلس	٪۱۹/۲۴
اصلاح ساختاری		
۱	وابستگی بودجه پارلمان به دولت	٪۴۰/۸۳
۲	طراحی و تدوین سازوکار مأموریت نظارتی مجلس بر عملکرد بودجه‌ای دولت مشتمل بر دستورالعمل‌ها، شاخص‌ها، ابزارها و ...	٪۲۳/۸۳
۳	تدوین و تصویب وظایف و ساماندهی اختیارات دستگاه‌های نظارتی	٪۲۲/۲۲
۴	تأسیس واحد مستقل تحلیل و پایش مستمر بودجه تحت نظارت مجلس	٪۱۳/۱۲

ادامه جدول ۵. میزان اهمیت هر مؤلفه بر اساس نتایج تحلیل سلسله‌مراتب فازی (AHP فازی)

رتبه	عنوان	وزن از ۱۰۰
شفافیت عملکرد		
۱	شفافیت فرآیند بودجه‌ریزی در مراحل تدوین، تصویب، اجرا	%۶۵/۳۳
۲	شفافیت عملکرد نهادهای نظارتی	%۳۴/۶۷
وضعیت اقتصادی		
۱	عدم بررسی پیامدهای تصمیمات و آثار اقتصادی بودجه در آینده	%۸۱/۸۱
۲	شرایط اقتصادی جامعه	%۱۸/۱۹
وضعیت فرهنگی		
۱	فرهنگ‌سازی و آگاهی بخشی مدیران دستگاههای اجرایی با منافع اجرای صحیح بودجه	%۴۳/۴۴
۲	مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی مستواً لان	%۳۲/۴۲
۳	مطالبه اجتماعی در عملکرد نظارتی پارلمان	%۱۳
۴	مشارکت مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی در توسعه نظری و راهکارهای عملیاتی نظارت پارلمانی	%۱۱/۱۴
وضعیت اجتماعی		
۱	آگاهی بخشی جامعه نسبت به انتخاب نمایندگان کارآمد و تعریف شرایط سخت‌گیرانه احراز نمایندگی	%۵۳/۰۸
۲	تغییر چشمگیر نمایندگان در هر دوره از مجلس	%۴۶/۹۲
وضعیت سیاسی		
۱	لایی سیاسی در تخصیص منابع و اعتبارات مصوب	%۲۳/۱۰
۲	همسوی دولت و مجلس از منظر سیاسی	%۲۲
۳	توسعه ظرفیت احزاب سیاسی	%۱۵/۸۹
۴	نظرارت ضعیف بر شرکت‌های دولتی و بانک‌ها، مجلس، بودجه‌های سری و نهادهای عمومی غیردولتی	%۱۲/۸۰
۵	تحریم‌ها و شرایط بین‌المللی	%۱۲/۳۰
۶	تکثر قدرت در حاکمیت	%۶/۸۷
۷	سطح دموکراسی (دیکتاتوری، نیمه دموکراتیک، دموکراتیک)	%۴/۴۸
۸	فقدان اراده سیاسی دولت برای اجرای سیاست‌های بودجه‌ای	%۲/۵۶

۶. بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، طراحی الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی بر بودجه سالیانه کشور بود. بدینه است به منظور طراحی الگویی باست در ابتداء عوامل مؤثر بر نقش نظارتی مجلس شناسایی و پس از آن روابط بین عوامل (شامل تأثیرگذاری و تأثیرپذیری) آن‌ها تعیین می‌شد. از مهم‌ترین علل انتخاب این موضوع، تجربیات گذشته و شناخت پژوهشگر نسبت به فرآیند بودجه‌ریزی و نقش مجلس در این فرآیند (حضور در بیش از ۸۰ جلسه بررسی بودجه در مجلس شورای اسلامی و کمیسیون تلفیق و بیش از ۱۰ سال سابقه نقش آفرینی در فرآیند قانون‌گذاری و نظارت) و همچنین اهمیت و تأثیرگذاری نقش نظارتی مجلس در این فرآیند بوده است. با مطالعه پژوهش‌های گذشته، مشخص شد که موضوع فرآیند بودجه‌ریزی سالیانه کشور و نقش مجلس در این فرآیند، بارها توسط پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفته است؛ ولی شناسایی و طراحی الگوی عوامل اثرگذار بر نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه، برای نخستین بار در این پژوهش و بر اساس مطالعات و تحقیقات مختلف مبتنی بر روش‌های کمی و کیفی مورد بررسی قرار گرفت. علاوه بر آن، با توجه به دسترسی پژوهشگر به افراد تأثیرگذار در این فرآیند و اعتبار داده‌های کیفی و کمی حاصله، نتایج این پژوهش می‌تواند در سطح کاربردی (نه صرفاً تحقیقاتی) به نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه کمک کند. لذا با جمع‌بندی مطالب ارائه شده در بخش‌های گذشته، می‌توان به این نتیجه رسید که پژوهشگر نسبت به اهداف پژوهش و پاسخ‌دهی به سؤال‌های پژوهش موفق بوده است.

بررسی نتایج حاصل از این پژوهش و همچنین روش تحقیق آمیخته که توسط پژوهشگران در آن مورد استفاده قرار گرفت، نشان می‌دهد پژوهش حاضر دارای نوآوری‌های قابل توجهی نسبت به مطالعات و پژوهش‌های قبلی انجام شده در این زمینه است (هر چند دارای نقاط اشتراک و افتراق با آن‌ها است). مثلاً مقیمه و همکاران (۱۳۹۵) در بخشی از پژوهش خود، این‌گونه نتیجه‌گیری می‌کنند که مقوله «شفافیت در بودجه‌بندی» با شاخص‌های حاکمیت قانون، کنترل فساد و پاسخگویی دولت ارتباط دارد و مقوله «اصلاح نظام حسابداری و گزارشگری» با

شاخص‌های پاسخگویی و کنترل فساد و حاکمیت قانون، به صورت غیرمستقیم مرتبط است. آن‌ها اذعان می‌دارند که عوامل مذکور، از طریق ایجاد شفافیت در نظام بودجه‌بندی به عنوان عوامل فراهم کننده تحقق حکمرانی خوب عمل می‌کنند. پژوهش مقیمی و همکاران (۱۳۹۵) عواملی از جمله شفافیت در بودجه‌بندی، بی‌توجهی به کار کارشناسی و فقدان رویکرد علمی و فقدان منابع انسانی متخصص، سیاسی کاری و لابی‌گری در تخصیص منابع، عدم ارتباط بودجه‌های سالانه با چشم‌انداز استاد بالادستی و پاسخگویی دولت را بر می‌شمارد که این متغیرها جزو بخشی از مضامین فراگیر قانون‌گذاری مدبرانه، نظارت هوشمندانه و محیط آگاهانه در پژوهش حاضر است و از این لحاظ بین دو پژوهش همخوانی وجود دارد. البته با توجه به انتخاب کارکنان سازمان برنامه و بودجه به عنوان جامعه آماری و انتخاب موضوع کلی بودجه‌ریزی، پژوهش مذکور در بیان عوامل مؤثر بر نظارت مجلس ناکام بوده است. همچنین شیری‌نژاد (۱۳۸۶) ابعاد بودجه را در سه بعد حقوقی، سیاسی و اداری- مالی تعریف و پس از اشاره به گستردگی حضور دولت، الگوی پیشنهادی تحقق نقش قانون‌گذاری و نظارت قوه مقننه را در قالب ۱۴ الزام بیان نموده است. تمرکز پژوهش فوق‌الذکر بر حوزه تدوین و تصویب بودجه بوده و دسترسی به بانک‌های اطلاعاتی دولت جهت تصمیم‌گیری بهتر و تمرکز بر بودجه دومرحله‌ای و بودجه‌ریزی عملیاتی از مهم‌ترین نتایج پژوهش مذکور بوده است. موارد ذکر شده بخشی از مضامین پایه مرتبط با مضامین فراگیر قانون‌گذاری مدبرانه و نظارت هوشمندانه در پژوهش حاضر است و این نظر، بین دو پژوهش همخوانی وجود دارد. کوهان (۲۰۱۷) در پژوهش خود، به دو نوع نظارت پسینی و پیشینی اشاره نموده است که از نظر زمان انجام فرآیند نظارت با یکدیگر متفاوتند. در پژوهش حاضر، موضوع نظارت پسینی و پیشینی در مراحل مختلف نظارت بر اجرای بودجه مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته است. ارزیابی پیشینی در واقع جزئی از مضمون فراگیر قانون‌گذاری مدبرانه و نظارت پسینی بخشی از مضمون نظارت هوشمندانه است. به عنوان مثال، مؤلفه «بانگری اختیارات مجلس در فرآیند بودجه‌ریزی»، به نظارت پیشینی و مؤلفه «همسویی دولت و مجلس از منظر سیاسی» به نظارت پسینی اشاره دارد و از این منظر، بین دو پژوهش همخوانی وجود دارد. به طور کلی، بررسی

مطالعات و پژوهش‌های انجام شده در باب موضوع نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه نشان می‌دهد که تحقیقات قبلی که در ایران انجام شده است، با تمرکز عمدۀ بر موضوع تدوین و تصویب قانون بودجه و بدون توجه به وضعیت واقعی نحوه بررسی بودجه در مجلس، به مسائل عمومی و کلی در خصوص نظارت و بودجه پرداخته‌اند. پژوهش‌هایی که در سایر کشورها انجام شده نیز با تمرکز بر وضعیت همان کشور پیشنهادهای را ارائه نموده‌اند. در نهایت، با ارزیابی پژوهش‌های گذشته مشخص می‌شود اقدامات انجام گرفته توسط سایر محققان، در مسیر پژوهش حاضر نیز به کمک گرفته شده ولی از جهت سطح و عمق بررسی تفاوت معناداری با پژوهش‌های پیشین دارد. نکته قابل توجه در نتایج درجه اهمیت مؤلفه‌های فراگیر آن است که اختلاف وزن مؤلفه‌ها خیلی کم است. این پیامد ممکن است از دو عامل ناشی شود: اول مؤلفه‌های فراگیر در عمل از نگاه خبرگان وزن تقریباً یکسانی در سرفصل پژوهش دارند. با مراجعت به صورت جلسات مصاحبه‌ها نیز این موضوع به نوعی مورد تأکید خبرگان بوده است. مؤلفه‌های تصویب بودجه کارآمد، دانش تخصصی بودجه‌ریزی، طراحی و تولید ابزارهای هوشمند نظارت بر عملکرد بودجه‌ای دولت مبتنی بر فناوری اطلاعات و عوامل سیاسی جزو مهم‌ترین عوامل و البته تأثیرگذارترین آن‌ها بر موضوع پژوهش بوده‌اند که هر کدام یکی از اجزاء مؤلفه‌های فراگیر هستند. لذا دور از انتظار نیست که نتیجه تکمیل پرسشنامه‌ها از سوی خبرگان تفاوت معناداری را نشان ندهد. عامل دوم می‌تواند به روش تحقیق معطوف باشد که در آینده تحقیق قابل بررسی است.

سؤال اصلی این پژوهش «ابعاد الزامات نظارت مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور چیست؟» بود. این پژوهش با نگاه کاملاً کاربردی و عملی، الگوی توسعه‌یافته نظارت مؤثر مجلس بر بودجه را مبتنی بر سه مضمون فراگیر «قانون گذاری مبدرانه»، «نظارت هوشمندانه» و «محیط آگاهانه» ارائه نمود. در سطح مضمون سازمان‌دهنده نیز ۱۳ مضمون و در سطح مضمون پایه ۴۲ مضمون شناسایی شد که با شناسایی روابط بین عوامل و ارزیابی روایی و پایایی تحقیق، الگوی نهايی ارائه گردید. بر این مبنای، پاسخ سوالات فرعی پژوهش نیز به دست آمد. به جهت ارائه تحلیل

کامل تر از میزان وظایف/ اختیارات مجلس در تأثیرگذاری بر عوامل تشکیل‌دهنده نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کشور، در جدول ۵ مضمین سازمان‌دهنده الگوی نظارت مجلس از حیث روابط علی معلولی مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۶. تفکیک مضمین سازمان‌دهنده تأثیرگذار در نظارت مجلس از جهت علی معلولی

ردیف	عوامل تأثیرگذار	جزء وظایف/ اختیارات سهمی از وظایف/ مجلس	اختیارات مجلس
۱	وضع قانون بودجه کارآمد	✓	
۲	وضع قوانین بازدارنده	✓	
۳	دانش تخصصی بودجه‌ریزی	✓	
۴	خط مشی گذاری بودجه	✓	✓
۵	بازنگری در فرآیند تصمیم‌گیری	✓	✓
۶	زیرساخت نظارت	✓	✓
۷	نظارت اثربخش	✓	✓
۸	اصلاح ساختاری	✓	✓
۹	شفافیت عملکرد	✓	✓
۱۰	وضعیت اقتصادی	✓	✓
۱۱	وضعیت فرهنگی	✓	✓
۱۲	وضعیت اجتماعی	✓	✓
۱۳	وضعیت سیاسی	✓	✓

۷. پیشنهادهای سیاستی

با جمع‌بندی مطالب و تحلیل‌های قبلی و نظر به ارکان تأثیرگذار مجلس در فرآیند نظارت، پیشنهادهای قابل طرح حول چهار محور نمایندگان، هیأت رئیسه، کمیسیون‌ها و سازمان اداری مجلس ارائه می‌گردد.

جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقیق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۱	نمایندگان	دقت نظر در مرحله تصویب بودجه	- توجه به نحوه اجرای بندهای بودجه سال های گذشته و برنامه ریزی برای رفع مشکلات
			- ریشه یابی عدم تحقق بندهای مهم بودجه در ادوار گذشته
			- مطالعه دقیق اصل و اسناد ضمیمه لایحه ارائه شده توسط دولت
			- توجه و تمکز بر بررسی لایحه بودجه و توقف بررسی سایر طرح ها و لواحی در زمان بررسی لایحه بودجه
			- تعیین شاخص های ارزیابی مصوبات به عنوان پیوست وضع قانون بودجه کارآمد
۲	نمایندگان	توجه به اجرایی بودن مصوبات	- توجه به منابع پیش بینی شده و ایجاد تعهد در برابر منابع قابل وصول
			- توجه به همه ابعاد قانون و امکان سنجی اجرای آنها پیش از تصویب
			- اصلاح قوانین برای الزام دولت برای ارائه طرح اجرایی به همراه اصل لایحه
			- صرف نظر کردن از برخی پیشنهادهای صرفاً تبلیغاتی
			- اولویت بندی اجرای مصوبات به منظور اجرایی شدن مصوبات و تحقق نظارت مؤثر
			- شناسایی و ریشه یابی علت عدم تحقق برخی مصوبات بودجه
۳	نمایندگان	وضع قوانین بازدارنده	- وضع قوانین بازدارنده با صدور احکام شدید قضائی (از طریق همکاری نمایندگان مجلس با قوه قضائیه)

ادامه جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۴	نمایندگان	- ایجاد مرکزی تحت عنوان «مرکز توسعه حرفه‌ای نمایندگان مجلس» در جهت ارتقای مهارت‌های تخصصی نمایندگان در زمینه‌های مختلف مرتبط با وظایف قوه مقننه (از جمله بودجه‌ریزی)	-
		- برگزاری دوره‌های آموزش کلیات نظام قانون‌گذاری و نظارت مؤثر به صورت دوره‌ای	- ارتقای دانش
		- برگزاری دوره‌های اختصاصی برای اعضای کمیسیون‌ها مرتبط با فعالیت‌های تخصصی هر کمیسیون	- تخصصی نمایندگان
		- ایجاد جزوای آموزشی نحوه اثربداری در بهره‌برداری از ابزارهای تقنیکی و نظارتی و اطمینان از مطالعه آن‌ها توسط نمایندگان	- در موضوع بودجه‌ریزی
		- برگزاری دوره‌های اختصاصی ویژه نمایندگانی که دوره اول نمایندگی را می‌گذرانند.	-
		- قرار گرفتن فرهنگ‌سازی و ترجیح مصالح ملی به منطقه‌ای در دستور کار واحدهای ذی‌ربط	- تقدم و اولویت نگاه ملی به جای منطقه‌ای از سوی نمایندگان
		- توجه به خودآرزویابی و کنترل درونی از طریق هیأت نظارت بر رفتار نمایندگان در صورتی که به دور از ملاحظات سیاسی انجام پذیرد.	- نمایندگان
۵	نمایندگان	- دقت نظر در تصویب برنامه‌های توسعه	- برقراری ارتباط قوی
		- تعیین شاخص‌های قابل ارزیابی در برنامه‌های توسعه و بودجه سالیانه	- بین بودجه سالیانه و برنامه‌های توسعه
		- تعیین سقف درآمد بودجه واقعی و بدون کسری، تعیین هزینه‌ها مبتنی بر درآمد واقعی	- تدوین و تصویب
۶	نمایندگان	- تعیین شاخص‌ها و عناوین اولویت‌دار بودجه در کشور و جمع‌بندی آن‌ها	- بودجه بر اساس شرایط واقعی کشور
		- شناسایی عوامل عدم اجرای قانون بودجه در کشور	-
۷			

ادامه جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۸	هیأت رئیسه مجلس آینین نامه داخلی	اصلاح مواد مرتبط با بودجه در آینین نامه	- اصلاح نحوه بررسی بودجه و ارائه پیشنهاد توسط نمایندگان الزام نمایندگان به ارائه آثار جانبی یک پیشنهاد پیش از ارائه آن و بررسی پیامدهای تصمیمات و آثار اقتصادی بودجه در آینده اصلاح آینین نامه به سمتی که بررسی بودجه به صورت کارشناسی شده‌تر انجام شود. اصلاح آینین نامه به صورتی که بندهای بودجه به اجرایی شدن نزدیک‌تر شوند.
۹	هیأت رئیسه مجلس	قطع وابستگی بودجه مجلس به دولت	- اصلاح آینین نامه با رویکرد تعاطی با استناد بالادستی وابستگی بودجه مجلس به دولت، باعث می‌شود نمایندگان در اعمال وظایف خود علی‌الخصوص وظایف نظارتی با تردید و تزلزل مواجه شوند
۱۰	هیأت رئیسه مجلس اختیارات دستگاه-های نظارتی	تدوین و تصویب وظایف و ساماندهی است، بررسی سطح و حیطه صلاحیت هریک از نهادهای مذکور است.	- در حال حاضر در کشور نهادهای متعددی اقدام به نظارت می‌نمایند و آنچه در این خصوص دارای اهمیت است، بررسی سطح و حیطه صلاحیت هریک از نهادهای مذکور است.
۱۱	هیأت رئیسه مجلس	بهره‌گیری از نیروی انسانی متخصص و مشارکت مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی	- ارتباط مستمر با افراد و مراکز متخصص و استفاده از ظرفیت نخبگان کشور تشکیل شبکه مشورتی نخبگان مرتبط با کمیسیون‌ها
۱۲	هیأت رئیسه مجلس	تعريف و آگاهی بخشی جامعه نسبت به انتخاب نمایندگان کارآمد	- بررسی و رسیدگی به طرح اصلاح قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی در مجلس فرهنگ‌سازی و شفافیت فعالیت نمایندگان در طول دوره‌های مجلس آشنایی با وظایف مجلس

ادامه جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۱۳	کمیسیون‌های مجلس	مشارکت فعال کمیسیون‌های تخصصی در فرآیند بررسی بودجه	- پرنگ کردن نقش کمیسیون‌های تخصصی در فرآیند
۱۴	کمیسیون‌های مجلس	انتخاب حداقل یک نفر از پنج نفر مشاورین هر کمیسیون بر اساس دانش و تجربه تخصصی بودجه‌ریزی	- اصلاح قوانین مرتبط با بودجه به نحوی که از همان مرحله تصویب، کمیسیون ناظر بر آن هم مشخص شود.
۱۵	سازمان اداری مجلس	طراحی و تدوین سازوکار مأموریت ناظراتی مجلس بر عملکرد بودجه	- شناسایی شاخص‌های مربوط به اجرا و تحقق ردیف‌های بودجه - سیستمی کردن نمایش اجرای ردیف‌های بودجه
۱۶	سازمان اداری مجلس	طراحی و تولید ابزارهای هوشمند ناظرات بر عملکرد بودجه‌های دولت	- تدوین آئین‌نامه و دستورالعمل ناظارت مستمر بر اجرای بودجه سالیانه - پیش‌نیاز و گام نخست ایجاد این سامانه، طراحی و تولید نرم‌افزار جداول بودجه است.
			- در مرحله دوم طراحی و تولید نرم‌افزار رصد بودجه باید مبتنی بر فناوری اطلاعات - مدنظر قرار گیرد.

در قسمت پایانی این پژوهش نیز مقتضی است به محدودیت‌های انجام این پژوهش پرداخته شود. انجام پژوهش در خصوص یکی از اصلی‌ترین وظایف مجلس شورای اسلامی، نیازمند بررسی همه جوانب و زیرساخت‌های ناظارت در مجلس است. این مهم به معنی بررسی همه جزئیات گام‌های ناظارتی مجلس از طریق ابزارهای ناظراتی، بررسی فرآیند کاری دیوان محاسبات به عنوان اصلی ترین نهاد ناظارت بر بودجه سالیانه، بررسی چارت سازمانی و وظایف معاونت ناظارت به عنوان بازوی اصلی ناظرات در مجلس است که انجام آن در این تحقیق امکان‌پذیر نبوده است. از

1. Financial Management Information System

سوی دیگر، تحقیق حاضر به موضوع نظارت مؤثر پرداخته است و تعمیم آن به وظایف تقنیستی مجلس باید از طریق کار کارشناسی و پایش و حذف و اضافه نمودن برخی عوامل انجام گردد. محدودیت دیگر، محدودیت در جمع آوری داده های کیفی است. بخش کیفی این تحقیق از طریق مصاحبه با خبرگان حوزه بودجه ریزی و نظارت در مجلس شورای اسلامی انجام شده است که با توجه به مشغولیت زمانی آنها برخی جلسات مصاحبه لغو گردید؛ لذا در خصوص مصاحبه با همه افراد مد نظر پژوهشگر با محدودیت هایی رو برو بوده است. با توجه به تمرکز دیوان محاسبات کشور روی تطبیق اقدامات اجرایی با قوانین و نیز تمرکز بر نظارت پس از اجرا، در این پژوهش از ظرفیت خبرگانی دیوان محاسبات استفاده نشده که در آینده تحقیق قابل تکمیل است. البته تغییر رویکرد اخیر دیوان محاسبات از نظارت پس از اجرا به نظارت هم زمان یا با تأخیر کوتاه زمانی قابل تقدیر و مورد استفاده است. همچنین در این پژوهش به منظور ارزیابی عوامل شناسایی شده، از پرسشنامه استفاده گردید. با توجه به انتخاب این ابزار ممکن است برخی از خبرگان مشارکت کنندе با توجه به شرایط پاسخگویی یا عدم تمرکز کافی از ارائه پاسخ واقعی خودداری کرده یا پاسخ غیرواقعی داده باشند. محدودیت آخر نیز محدودیت تعمیم پژوهش به سایر دوره های مجلس است. نتایج این پژوهش از جمع آوری داده هایی که در دوره های دهم و یازدهم مجلس شورای اسلامی اخذ شده است، به دست آمد. با توجه به اینکه تصویب هر طرح یا لایحه مرتبط با بودجه ممکن است روی اثربخشی هر کدام از عوامل شناسایی شده مؤثر باشد، پژوهشگران این پژوهش نتایج خود را محدود به قوانین فعلی مصوب در همین دوره مجلس قلمداد می نمایند.

منابع

- الماضی، حسن، دهگان، محمود، حیدری، داریوش (۱۳۹۵). بررسی تأثیر گزارش تفریغ بودجه دیوان محاسبات کشور در اعمال نظارت بر عملکرد مالی دولت و اثربخشی بودجه‌های سالیانه. *فصلنامه دانش حسابرسی*، ۱۶(۶۳)، ۵۶-۳۵.
- امامی، محمد، نادری باب اناری، مسعود (۱۳۸۶). تأملاتی پیرامون نظارت مالی بر دستگاه‌های دولتی در ایران. *نشریه حقوقی اساسی*، ۸(۴)، ۵۸-۴۳.
- باقری زرین‌قبائی، حسین، توسلی نائینی، منوچهر (۱۳۹۶). جایگاه تصویب بودجه در نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر تفکیک قوا. *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، ۱۹(۵۷)، ۴۸-۱۲۵.
- حسینی، سید‌محمد رضا، فاتحی‌زاده، محسن، تهرانی، ایمان (۱۳۹۱). اصل ۷۵ قانون اساسی و اختیارات قوه مقننه در بودجه‌ریزی. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۱۹(۷۰)، ۱۶۲-۱۳۳.
- شبیری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۸۶). حقوق قوه مقننه در بررسی و رأی به بودجه (مبانی نظری و الگوی پیشنهادی). مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مقیمی، سید‌محمد، پورعزت، علی‌صغر، دانایی‌فرد، حسن، احمدی، حیدر (۱۳۹۵). تبیین عناصر حکمرانی خوب در سیاست‌گذاری نظام بودجه‌ریزی کشور. *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۶(۲۱)، ۵۲-۳۱.
- نویخت، محمدباقر (۱۳۹۱). مدل مفهومی اصلاح ساختار نظام بودجه‌ریزی کشور. *فصلنامه راهبرد اقتصادی*، ۱(۲)، ۴۶-۷.
- Biçer, M. (2019). Evaluate the existing political oversight role of Turkish parliament over the public finance and in this context analyzed the new Turkish Presidential Government System. *Journal of Human Sciences*, 16(3), 746–761.
- Chohan, U. W. (2016). The idea of legislative budgeting in Iraq. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 10 (1&2), 89-103.
- Chohan, U. W. (2017). Canada and the global network of Parliamentary Budget Officers. *Canadian Parliamentary Review*, 36 (3), 17–20.
- Musoe, Ehigia, Kizito, Uyi, Aminu, Umar. (2013). Legislative Oversight and Budget Performance in Nigeria: Issues & Policy Options. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 1(5), 1-12.

- Rios, Ana-Maria. Bastida, Francisco. Benito, Bernardino. (2014). Budget Transparency and Legislative Budgetary Oversight: An International Approach. *The American Review of Public Administration*, 46(5), 546-568.
- Santiso, Carlos. Varea, Marco. (2013). *Strengthening the Capacities of Parliaments in the Budget Process*. Inter-American Development Bank.
- Stapenhurst, Rick. Pelizzo, Riccardo. Olsonl, David M. Trapp, Lisa von. (2008). *Legislative Oversight and Budgeting*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی